O‘ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

Normuratov O‘rolbek Jumma o‘g‘li

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari nazariy jihatdan o‘rganildi. Mamlakatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar doirasida tadbirkorlik muhitini yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar ko‘rib chiqildi. Kichik biznesning milliy iqtisodiyotdagi o‘rni, uning bandlik va yalpi ichki mahsulot shakllanishidagi hissasi baholandi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida tadbirkorlikning yangi shakllari, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari, moliyaviy va huquqiy tizim takomillashtirish masalalari tahlil qilindi. Maqolada shuningdek, kichik biznesni rivojlantirishga to‘sqinlik qiluvchi omillar aniqlanib, ularni bartaraf etishning istiqbolli yo‘llari ko‘rsatildi.*

Kalit so‘zlar: *kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, iqtisodiy islohotlar, raqamli iqtisodiyot, davlat qo‘llab-quvvatlashi, tadbirkorlik muhiti, moliyalash mexanizmlari, bandlik, yalpi ichki mahsulot.*

Abstract: *This article theoretically examines the modern trends in the development of small business and private entrepreneurship in Uzbekistan. Within the framework of economic reforms being carried out in the country, measures aimed at improving the business environment were reviewed. The role of small business in the national economy, its contribution to employment and gross domestic product formation was assessed. New forms of entrepreneurship in the context of the digital economy, state support mechanisms, and issues of improving the financial and legal system were analyzed. The article also identifies factors hindering the development of small business and outlines promising ways to eliminate them.*

Keywords: *small business, private entrepreneurship, economic reforms, digital economy, state support, business environment, financing mechanisms, employment, gross domestic product.*

Kirish

Zamonaviy jahon iqtisodiyotida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik barqaror iqtisodiy o‘sishning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri sifatida tan olinadi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi, aholining turmush darajasi va iqtisodiy barqarorlik ko‘p jihatdan kichik va o‘rta biznesning qanchalik faol hamda samarali rivojlanganligiga bog‘liq. Bu segment nafaqat yangi ish o‘rinlari yaratishi, balki innovatsiyalarni joriy etish, bozor muvozanatini ta’minlash va mintaqaviy rivojlanishni jadallashtirish bilan ham belgilanadi.

O‘zbekistonda 2017-yildan boshlab amalga oshirilayotgan keng qamrovli iqtisodiy islohotlar tadbirkorlik sohasida tub o‘zgarishlarga zamin yaratdi. Mamlakat rahbariyati tomonidan e'lon qilingan "2017–2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi" va keyinchalik qabul qilingan

"O‘zbekiston — 2030" strategiyasida xususiy sektor rivojlanishi asosiy ustuvorliklardan biri sifatida belgilandi. Ushbu hujjatlarda tadbirkorlik faoliyatini erkinlashtirish, ma’muriy to‘siqlarni kamaytirish va raqobat muhitini mustahkamlash borasida aniq maqsadlar qo‘yildi.

Kichik biznesni rivojlantirish masalasi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Bu soha aholining keng qatlamlarini iqtisodiy jihatdan faollashtirish, ijodiy va tadbirkorlik salohiyatini ro‘yobga chiqarish, shuningdek, mavjud tabiiy va inson resurslaridan samarali foydalanish imkonini beradi. Shu boisdan ham kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalarini ilmiy jihatdan o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga oid nazariy asoslar, amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmuni, raqamli iqtisodiyot sharoitida vujudga kelayotgan yangi tendensiyalar hamda soha rivojini tezlashtirish yo‘llari ko‘rib chiqildi.

Asosiy qism

Kichik biznes tushunchasi iqtisodiy adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi. Iqtisodiy nazariyada kichik korxona, odatda, xodimlar soni, yillik aylanma yoki balans qiymati kabi mezonlar orqali belgilanadi. Jahon amaliyotida bu mezonlar mamlakatdan mamlakatga farq qilsa-da, ularning barchasida umumiy xususiyat tadbirkorlik faoliyatining nisbatan kichik ko‘lami va egasining bevosita boshqaruv ishtirokida bo‘linmasligi mavjud.

Iqtisodiyot fanida kichik biznesga oid nazariy qarashlar bir necha yo‘nalishda rivojlangan. Avstriya maktabi vakillari, xususan, Fridrix fon Xayekning ishlarida bozor raqobatining asosi sifatida kichik mustaqil subyektlarning ahamiyati alohida ta’kidlangan. Keyinchalik Jozef Shumpeterning "ijodiy vayronagarchilik" nazariyasi tadbirkorni iqtisodiy taraqqiyotning bosh harakatlantiruvchisi sifatida tasvirladi va unga innovatsion rolni yukladi. Ushbu nazariy zamin kichik biznesni iqtisodiy tizimning ajralmas va faol qismi sifatida ko‘rishga imkon beradi.

O‘zbekiston qonunchiligida kichik tadbirkorlik subyektlari yillik aylanmasi va xodimlar soni bo‘yicha belgilanadi. 2020-yildan kuchga kirgan tartibga ko‘ra, yillik daromadi 1 milliard so‘mgacha bo‘lgan va 100 nafardan kam xodim ishlaydigan korxonalar kichik biznes subyekti hisoblanadi. Bu mezon vaqt o‘tishi bilan qayta ko‘rib chiqildi va milliy iqtisodiy sharoitga moslashtirilib borildi.

Kichik biznesning milliy iqtisodiyotdagi o‘rni bir necha asosiy ko‘rsatkichlar orqali baholanadi. Birinchidan, bu sektor ish o‘rinlari yaratishda muhim rol o‘ynaydi: rivojlangan iqtisodiyotlarda bandlikning 60–70 foizini kichik va o‘rta korxonalar ta’minlaydi. Ikkinchidan, kichik biznes yalpi ichki mahsulot shakllanishiga sezilarli hissa qo‘shadi. Uchinchidan, bu sektor mahalliy bozorlarni tovar va xizmatlar bilan ta’minlash, narxlarni barqarorlashtirish va monopoliyaning oldini olishda muhim vazifa bajaradi.

O‘zbekistonda mustaqillik yillarida tadbirkorlik muhitining shakllanishi bir necha bosqichdan iborat bo‘ldi. Birinchi bosqich (1991–2000) dastlabki bozor munosabatlari elementlarining joriy etilishi va xususiy mulkchilikning huquqiy asoslarini yaratish davri. Bu davrda xususiy korxonalar, fermer xo‘jaliklari va individual tadbirkorlarning faoliyatini tartibga soluvchi qonunlar qabul qilindi. Biroq bu davr iqtisodiyotning o‘tish davri

muammolari, inflyatsiya va bozor infratuzilmasining yetarlicha rivojlanmaganligi bilan ham belgilandi.

Ikkinchi bosqich (2001–2016) kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash uchun maxsus institutlar va dasturlarning shakllanishi davri. Bu davrda O‘zbekiston Respublikasi Kichik va O‘rta Tadbirkorlikni Rivojlantirish Fondi tashkil etildi, soliq imtiyozlari kengaytirildi va tadbirkorlik faoliyatini ro‘yxatdan o‘tkazish tartibi soddalashtirila boshlandi. Shunga qaramay, amalda byurokratik to‘siqlar, nazorat organlarining ortiqcha bosimi va moliyaviy imkoniyatlar cheklanganligi kichik biznesning jadal rivojlanishiga xalaqit berdi.

Uchinchi bosqich (2017 yildan hozirgi kungacha) tizimli islohotlar davri. 2017 yili qabul qilingan Harakatlar strategiyasi doirasida tadbirkorlik muhitini tubdan yaxshilashga qaratilgan kompleks tadbirlar amalga oshirila boshlandi. Soliq tizimi isloh qilindi, litsenziyalash va ruxsatnomalar berishning bir qator turlari bekor qilindi, davlat tekshiruvlari tartibga solindi. Bundan tashqari, "Bir oyna" tamoyiliga asoslangan xizmat ko‘rsatish markazlari tashkil etildi, bu esa tadbirkorlarga vaqt va moddiy resurslarni tejash imkonini berdi.

Hozirgi davrda O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda bir qator zamonaviy tendensiyalar kuzatiladi.

Birinchi tendensiya raqimsallashtirish va elektron tijoratning kuchayishi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi kichik biznes uchun yangi imkoniyatlar ochib berdi. Elektron tijorat platformalari, ilovalar orqali xizmat ko‘rsatish va masofaviy ish shakllari kichik tadbirkorlarning bozorga kirishini osonlashtirdi. Jahon tajribasida kichik biznesning raqimsalashtirilishi mehnat unumdorligini 20–30 foizga oshirishi mumkinligi isbotlangan. O‘zbekistonda ham elektron to‘lov tizimlari, onlayn buxgalteriya va raqamli marketing vositalaridan foydalanish sezilarli darajada kengaydi. Ayniqsa, koronavirusli kasallik pandemiyasidan keyingi davrda elektron tijorat hajmi keskin o‘sdi va kichik korxonalarning sezilarli qismi faoliyatini raqamli maydonga ko‘chirdi.

Ikkinchi tendensiya ishlab chiqarish va xizmatlar ko‘rsatish kooperatsiyasining rivojlanishi. Kichik korxonalar yirik kompaniyalarning etkazib beruvchilari va hamkorlari sifatida klaster tizimiga qo‘shilish tendensiyasi kuchayib bormoqda. Klaster yondashuvi kichik korxonalarga yirik bozorlarga kirish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish imkonini beradi. O‘zbekistonda to‘qimachilik, oziq-ovqat, kimyo va qishloq xo‘jaligi sohasida klasterlar faoliyat ko‘rsatib, kichik korxonalarni o‘z zanjirlariga qo‘shib olmoqda.

Uchinchi tendensiya ijtimoiy tadbirkorlikning kengayishi. Jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni tadbirkorlik usullari orqali hal etishga qaratilgan ijtimoiy korxonalar soni ortib bormoqda. Bunday korxonalar foyda olish bilan birga, ijtimoiy maqsadlarga nogironligi bo‘lgan shaxslarni bandlik bilan ta’minlash, ekologik muammolarni hal etish, mahalliy jamoalarga xizmat ko‘rsatish kabi vazifalarni amalga oshiradi. Xalqaro miqyosda ijtimoiy tadbirkorlik tushunchasi tobora keng e'tirof etilmoqda va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash obyektiga aylanmoqda.

To‘rtinchi tendensiya yoshlar tadbirkorligining faollashishi. Mamlakatda 30 yoshgacha bo‘lgan yoshlarning salmog‘i yuqoriligi demografik imkoniyat sifatida yoshlar

tadbirkorligini rivojlantirish uchun muhim zamin hisoblanadi. Davlat dasturlari, startap ekotizimini shakllantirish va texnoparklar tashkil etish orqali yoshlarning tadbirkorlik faoliyatiga jalb etilishi kuchaytirildi. "Yoshlar kelajagimiz" dasturi doirasida yoshlarga imtiyozli kreditlar ajratilishi, tadbirkorlikka o‘qitish kurslari tashkil etilishi bu tendensiyani yanada mustahkamladi.

Beshinchi tendensiya eksport yo‘nalishidagi kichik biznesning rivojlanishi. Kichik korxonalar an’anaviy ravishda ichki bozorga yo‘naltirilgan bo‘lsa-da, keyingi yillarda eksport faoliyatiga tortilgan kichik korxonalar soni ortdi. Bunga O‘zbekistonning Jahon Savdo Tashkilotiga kirish jarayonlari, savdo shartnomalarini kengaytirish va eksport lojistikasini takomillashtirish omillari yordam berdi. Mamlakatdan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, to‘qimachilik buyumlari va qo‘l san’ati asarlari eksportida kichik va o‘rta korxonalarning hissasi oshib bormoqda.

Moliyaviy imkoniyatlar kichik biznes rivojlanishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. O‘zbekistonda kichik tadbirkorlikni moliyalashtirishning bir necha manbai mavjud: tijorat banklari kreditlari, davlat fondlari mablag‘lari, lizing xizmatlari va xalqaro moliyaviy tashkilotlar grantlari.

Tijorat banklari kreditlari kichik biznesni moliyalashtirishning asosiy manbai bo‘lsa-da, bu yo‘nalishdagi muammolar hali to‘liq hal etilgani yo‘q. Kreditga kirish imkoniyatini cheklovchi omillar qatoriga garov talablarining yuqoriligi, foiz stavkalarining nisbatan yuqori bo‘lishi va kredit tarixining yetishmasligi kiradi. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda kichik korxonalarning 40 foizdan ortig‘i etarli moliyaviy manbaga ega emas (World Bank, 2022).

Davlat tomonidan moliyalashtirishda O‘zbekiston Tadbirkorlik subyektlarini Qo‘llab-quvvatlash fondi muhim o‘rin tutadi. Ushbu fond orqali kichik tadbirkorlarga imtiyozli kreditlar ajratiladi va kafolat mexanizmlari taqdim etiladi. Bundan tashqari, mintaqaviy tadbirkorlik markazlari va biznes inkubatorlar kichik korxonalarga maslahat, o‘quv va moliyaviy ko‘mak xizmatlarini amalga oshiradi.

Soliq siyosati ham kichik biznes moliyaviy holatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. 2019-yilda amalga oshirilgan soliq islohoti natijasida soliq tizimi soddalashtirilib, yagona soliq to‘lovi stavkasi kamaytirilib, ma’lum toifadagi tadbirkorlar uchun imtiyozlar kengaytirildi. Ijtimoiy soliq yukining pasaytirilishi esa mehnat bozorida rasmiy bandlikni oshirishga yordam berdi.

Mikromoliyanin rivojlanishi ham kichik biznesga kirish imkonini kengaytiradi. Mikromoliya tashkilotlari kichik kreditlar berish orqali an’anaviy bank tizimidan chetda qolgan kichik tadbirkorlarga moliyaviy xizmat ko‘rsatadi. O‘zbekistonda mikromoliya sektori faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy zamin mustahkamlandi va tashkilotlar soni ortdi.

Amalga oshirilayotgan islohotlarga qaramay, O‘zbekistonda kichik biznes rivojlanishiga to‘sqinlik qiluvchi bir qator muammolar mavjudligini inkor etib bo‘lmaydi.

Birinchi muammo byurokratik tartib-qoidalar va ma’muriy yuklamaning saqlanib qolishi. Tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun zarur bo‘lgan ruxsatnomalarni olish, hisobot taqdim etish va tekshiruvlar muddatlari sezilarli qisqartirilgan bo‘lsa-da, amalda ko‘plab subyektlar ortiqcha ma’muriy to‘siqlar bilan duch kelishda davom etmoqda. Xalqaro

tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ma’muriy yuklamaning oshishi xususiy investitsiyalarni to‘xtatib qo‘yishi va biznesni norasmiy sektorga itarishi mumkin (Djankov va boshq., 2002).

Ikkinchi muammo — malakali kadrlar tanqisligi. Kichik korxonalar ko‘pincha malakali mutaxassislar jalb etishda yirik kompaniyalar bilan raqobatlasha olmaydi. Bunga sabab maosh darajasining pastligi, ijtimoiy kafolatlarning cheklanganligi va ish joyining barqarorligi masalasidagi noaniqlikdir. Malakali kadrlar tanqisligi innovatsion faoliyatni ham cheklaydi.

Uchinchi muammo bozor raqobati sharoitidagi adolatli raqobat muhitining to‘liq ta’minlanmaganligi. Davlat ulushi yuqori bo‘lgan yirik korxonalar bilan teng asosda raqobatlashish kichik tadbirkorlar uchun qiyin. Bundan tashqari, norasmiy sektor bilan raqobat ham kichik rasmiy korxonalarning imkoniyatlarini cheklaydi.

To‘rtinchi muammo texnologik yangilanish imkoniyatlarining cheklanganligi. Ko‘pgina kichik korxonalar eskirgan asbob-uskunalar bilan ishlashda davom etmoqda, zamonaviy texnologiyalarni joriy etishga esa moliyaviy va intellektual resurslar yetishmaydi. Bu esa mahsulot sifatini va mehnat unumdorligini oshirishni qiyinlashtiradi.

Ushbu muammolarni hal etish yo‘llari qatorida quyidagilar ko‘rsatilishi mumkin: ma’muriy tartiblarni yanada soddalashtirish va "bir oyna" tamoyilini keng joriy etish; kadrlar tayyorlash tizimini tadbirkorlik ehtiyojlariga moslashtirish; adolatli raqobat muhitini ta’minlash uchun antimonopol siyosatni kuchaytirish; texnologik yangilanishni qo‘llab-quvvatlovchi maxsus dasturlar yaratish hamda moliyalash mexanizmlarini diversifikatsiyalash.

O‘zbekistonda "Raqamli O‘zbekiston 2030" strategiyasi doirasida elektron hukumat xizmatlari, raqamli to‘lov infratuzilmasi va internet qamrovi kengaytirilmoqda. Bu tendensiyalar kichik biznesning raqamli iqtisodiyotga integratsiyalashuviga qulay zamin yaratadi. Ayniqsa, qishloq hududlaridagi kichik tadbirkorlar uchun raqamli platforma orqali shahardagi bozorlarga chiqish imkoniyati alohida ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari tahlil qilinganda quyidagi xulosalarga kelindi:

- O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar kichik biznes rivojlanishi uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Soliq tizimining soddalashtrilishi, ma’muriy tartiblarning qisqartirilishi va raqobat muhitini shakllantirish borasida sezilarli yutuqlarga erishildi.

- raqamli iqtisodiyotga o‘tish, yoshlar tadbirkorligi, ijtimoiy tadbirkorlik va eksport yo‘nalishidagi kichik biznesning rivojlanishi asosiy zamonaviy tendensiyalar sifatida namoyon bo‘ldi. Bu tendensiyalar mamlakatning iqtisodiy modernizatsiya yo‘lidagi sa’y-harakatlarini aks ettiradi.

- kichik biznes rivojlanishida byurokratik yuklamaning nisbiy saqlanib qolishi, malakali kadrlar tanqisligi, moliyaviy imkoniyatlarning cheklanganligi va texnologik yangilanish muammolari asosiy to‘siqlar bo‘lib qolmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun tizimli va uzluksiz islohotlar olib borish zarur.

- kichik biznes va milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli rivojlanishi o‘rtasidagi bog‘liqlik kuchli. Shuning uchun kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash — bu nafaqat ijtimoiy vazifa, balki iqtisodiy o‘sish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning strategik zaruratidir.

Istiqbolda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish uchun davlat siyosatining quyidagi yo‘nalishlarda kuchaytirilishi maqsadga muvofiq: moliyalash mexanizmlarini xilma-xillashtirish; raqamli transformatsiyani qo‘llab-quvvatlash; ta’lim va malaka oshirish tizimini tadbirkorlik ehtiyojlariga moslashtirish; xalqaro hamkorlik va savdo aloqalarini kengaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hayek, F. A. The Use of Knowledge in Society. The American Economic Review, 35(4), 519–530-betlar. 1945.
2. Schumpeter, J. A. Capitalism, Socialism and Democracy. Harper & Brothers, New York. 381-bet. 1942.
3. Djankov, S., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A. The Regulation of Entry. The Quarterly Journal of Economics, 117(1), 1–37-betlar. 2002.
4. Dacin, M. T., Dacin, P. A., Tracey, P. Social Entrepreneurship: A Critique and Future Directions. Organization Science, 22(5), 1203–1213-betlar. 2011.
5. OECD. SME and Entrepreneurship Outlook 2021. OECD Publishing, Paris. 248-bet. 2021.
6. World Bank. Small and Medium Enterprises (SMEs) Finance: Improving SMEs' Access to Finance and Finding Innovative Solutions to Unlock Sources of Capital. World Bank Group, Washington D.C. 64-bet. 2022.
7. World Bank. World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains. World Bank Group, Washington D.C. 214-bet. 2020.
8. Nishonov, F. O‘zbekistonda sanoat klasterlari: nazariya va amaliyot. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 3-son, 45–58-betlar. 2022.
9. Audretsch, D. B., Thurik, A. R. What Is New about the New Economy: Sources of Growth in the Managed and Entrepreneurial Economies. Industrial and Corporate Change, 10(1), 267–315-betlar. 2001.
10. Wennekers, S., Thurik, R. Linking Entrepreneurship and Economic Growth. Small Business Economics, 13(1), 27–56-betlar. 1999.